

ياكىچى

Kebikeç

Abonnement: Pour l'Etranger

insan bilimlari için kaynak araştırmaları dergisi

نسخه سی ۲۰ پارەدر

تاریخ تاسیسی ۱۳۲۷

نسخه سی ۲۰ پارەدر

Adresse: Tchénéli Tacl Club

CHIRASSIEN N.66

Osmanlı'da Türkçe Dışı Sürelî Yayınlar (2)

Çerkezce

ققاسیاده قوبان ایالتیده (پەنجەنەس) مکتەپک مەلم و مەلمە

Rusça Gürcüce

حقى كورور ، او قورور . فقط نتیجه اولمى .
ادامى سالار ، قاتار ، سورت ،
حقیقتده سورتى ، دەرر و سورتده سورت
متشکل کیش رسیفە صامت و ذى حیاتدن
باشقە قاتار اولان رواللى قاتار
سورت قاتار قاتار قاتار قاتار
تولومك قاتار کای ایییدن برە نەپان اولان
قهرمان روحلرک آبن اضطرارندن ، مستولى
بردشك زهرلى قاتارندن ، حرىك مرارت
انکەز خاطر استادن قاتارنى ... ققاسیاده ،
هرش اوله بیلرک ، آرقى سده جروس و لاشدن
باشقە برشى رگ « غول » لرى و سائر برچوق
مئلرلى مضمحل ایییدن عین اسباب چرکلىده
بريشال اییىدى . بولابك انکەز قاتارندن برى
تفاق عدم اتحاددر ، چرکلى هرچ برزق قاتار
وعالە مازغاندن قورقوب نەمأ متعده برقوت
تشكىلى اییەدیر وادرك اییەدیرلرک : حیات

قانا ، ینە زواللى چرکلىكى دوشوندم .
« غول » لر قواين طینه قارشى بیلە يوكەلەجك
قدر اکېلەن بریاشه ، حربه جیلاق کوكسلرله
کېدەجك درجەده . استحقار موت حسنه مالک
ایدیله حالوکه ، زول سەزار ، ک . تنظيم اردوسی
قارشىبندە آشوق طقوز سە مقاومت اییەدیر
نهایت « غول » ، « غول و یئاز » ، « مقام » و « ومانەك
دست قدارینه دوشىدى ، اولك برولایى اولدى .
ققاس طاعلرک عین خصائله مالک و شپەسز
فرانسىلرک اجسادندن يك چوق مین الطبع
سرکش اولادیردە روس اردوسى پارى
اوغراشدر مشلر ، سوکلى وطنلرک
وطنلر و لکک حربىلرک شارق
قابلیله یاشلردى . بولوب
اولدینىز . بولوب
بولوب . ک . لر عىزى مینىز ، مقدس
اوزر . بولوب قابلیله یاشلردى

۱۳۳۰ ۴ ربيع الاول
۱۳۲۷ ۹ شباط
۱۹۱۲ ۲۲ شباط افرنجى

تەرجىمە

قىلە و عائلە خصوصەتلرى

قرون قدیمه تاریخك ضبط اییىدىكى الك بولك
وبارلاق اسملردن بریدە « زول سەزار » در .
عین زمانده شایان حیرت بر قوماندان . فوق العاده
بر حکومت آدمى . مکمل بر محرر اولان بولوب
داهىك « غول » لر اوزرینه بایىدى قوسان
حاکى بر اثر آلمه کیمشیدى . صاحب دها بر
قوماندانله ، قوتى هرجهتجه قاتق . تربیه سکره .
سى . ضبط و رېلى مکمل بر اردو قارشىبندە
اوسم وحشى قومك کوستردىكى خوارق شجاعى
اوقورکن قابىدە هر زمان سیزلایان یارە ینە

51

Çarlık Rusya İdaresinde Bir Vilayet Gazetesi *Kars* (1883-1917)

İsmet KONAK*
Candan BADEM**

Giriş

Kars, özellikle 19. yüzyıl boyunca sürekli genişleyen Rusya imparatorluğu ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki serhat boyunun Kafkas cephesindeki stratejik noktasını oluşturuyordu. 1829 ve 1855 yıllarında Kars'ı işgal eden Rusya savaştan sonraki antlaşmalarla daha önemli saydığı yerler karşılığında Kars'tan çekilmişti. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması gereğince Kars, Çıldır (Ardahan) ve Batum sancakları Çarlık Rusya'ya geçmişti. Rusya, eski Ardahan ve Kars sancaklarını birleştirerek Kars oblasti adında yeni bir askerî vilayet yaratmıştı. Rusya'da oblastlar adı verilen askeri vilayetler, askerî vali tarafından yönetilirken, guberniya adı verilen vilayetler sivil valilerin nezareti altındaydı. Kars ve Batum oblastları merkezi Tiflis'te olan Kafkasya niyabetine veya genel valiliğine tabiydi. Tam kırk yıl Rusya'nın yönetiminde kalan Kars oblasti, birçok açıdan incelendi ve incelenmeye devam etmektedir. Bu konuda araştırmacıların yolunu aydınlatan belgelerden biri de 1917 yılına değin oblastta yayımlanan tek gazete olan *Kars* gazetesidir. 1883-1917 yılları arasında yayımlanan gazete, Rus idaresinin genel karakterini ve dönemin ruhunu anlamak için yararlı bazı bilgiler sunmaktadır. Resmî bir vilayet gazetesi olması nedeniyle toplumsal ve siyasal gelişmeleri pek az aktarmakla birlikte çarlığın siyasetini ve Kars'ta yaşayan farklı etnik kimliklere yaklaşımını önemli ölçüde yansıtmaktadır. Bu makalede Peters-

* smtknk2012@hotmail.com

** candanbadem@yandex.com

Geliş tarihi: 12 Nisan 2021 / Kabul tarihi: 13 Haziran 2021

burg'taki Rusya Milli Kütüphanesinden bulabildiğimiz sayıları üzerinden gazete ile ilgili genel bilgiler vermekte, özellikle 1912-1917 yıllarında yayımlanan sayıların içerik analiziyle gazeteyi tanıtmaya çalışmaktayız.

Kars Gazetesi Hakkında Genel Bilgi

Kars gazetesinin birinci sayısı askerî vali Aleksandr Grosman yönetiminde 4 (16) Ocak 1883 tarihinde yayımlandı.¹ Gazete, askerî valinin özel kalemi (kançılary) tarafından yönetiliyor ve vilayet matbaasında basılıyordu.² Oblastın resmî yayın organı olarak işlev görmek ve Rusça çıkmaktaydı.³ Gazete resmî kısım, gayri resmî kısım, ilanlar ve felyeton⁴ gibi kısımlardan oluşmaktaydı. Resmî kısımda çarın fermanları, genelgeler ve valinin emirleri göze çarparken, gayri resmî kısımda daha çok Rusya İmparatorluğu dışındaki olaylar işlenmekteydi. İlanlar ise bazı sayılarda özel ve bazılarında kamusal olarak yayımlanmaktaydı. Felyeton kısmında genellikle Fransızcadan kültür ve edebiyat içerikli çeviriler yapılmakta, gündem dışındaki konular kaleme alınmaktaydı. Bunun yanı sıra Kars oblastını ilgilendiren haberlere ağırlıklı olarak “Po oblasti (Oblasttan haberler)” ve “Mestnaya hronika (yerel kronik)” adlı başlıklar altında tesadüf edilmekteydi. Kars valilerinin yıllık raporlarından bazı bölümler ve bazı istatistik bilgiler de gazetede yer almaktaydı.

Gazetenin tirajının 1880'lerin sonunda 325 olduğu görülmektedir.⁵ Yine ilk dönemlerde dört olan gazetenin sayfa sayısı, sonraki yıllarda özel ilanların artışıyla birlikte on dörde kadar çıkmıştır.⁶ Bir yılda genelde 52 sayı çıkan Kars gazetesi, sadece 1888 ve 1914 yıllarında 53 sayı olarak yayımlanmıştır.⁷ Toplamda 1779 sayıya ulaşan gazete, genelde haftada bir kez ve salı günü basılmaktaydı. Ancak bazı dönemlerde çarşamba, perşembe ve cuma günleri yayımlandığı da görülmüştür.⁸

Birinci sayıda gazetenin başlıca çıkış amacı “yeni fethedilmiş (ele geçirilmiş) oblastı çok yönlü olarak incelemek ve oblastın mevcut durumu hakkında, gelişimine ve imarına yönelik alınan önlemler hakkında Rus toplumuna doğru bilgi-

¹ Candan Badem, *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2018), 27; Alper Alp, “Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi ‘Kars’”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16/1, Nisan 2012: 89-102; Rohat Alakom, *Kağızman: Kars'ın Tadı Tuzu* (İstanbul: Kağızman Belediyesi Yayınları, 2012), 120.

² Arzu Boy, “Gürcistan Arşiv Belgeleri Işığında Çarlık Rusya'sı Döneminde Kars Gazetesi Yazılarına Bir Bakış”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36, 2019: 33-49.

³ Badem, *a.g.e.*, 27.

⁴ *Feleton veya Felyeton*, Fransızca “feuilleton/feuille (sayfa)” sözcüğünden tevarüs etmektedir. Fransa'da gazetelerde ek bir sayfa veya bölüm olarak 1800'lü yıllardan itibaren yer edinmeye başlamıştır. Bu bölümde genelde edebiyat, mizah, sanat ve kültür üzerine bazı yazılar yayımlanmaktaydı. Fransız gazeteciliğindeki bu tarz, Kars gazetesi yayın kurulu tarafından da benimsenmiştir.

⁵ Badem, *a.g.e.*, 384.

⁶ Alp, *a.g.m.*, 89-102.

⁷ *A.g.m.*, 89-102.

⁸ Boy, *a.g.m.*, 33-49.

ler vermek” olarak tanımlanmıştı. Gayri resmî kısım başlığı altında ve imzasız olarak çıkan bu yazıda, okurlardan gazeteye yazı göndermeleri istenmekteydi. Yazının sonundaki ‘kaderin bizi attığı bu üçra köşe’ (veya uç boyu, serhat, Rusçası *okraina*) ifadesi çarlık memurunun Kars’a bakışını ele veriyor. Teşbihte hata olmaz dersek, çarlık bürokratinın Kars algısının bizim bugünkü cumhuriyet bürokratinın Çemişgezek veya Hakkâri veya Kars algısına benzediğini söyleyebiliriz. Puşkin’in daha 1829’da Erzurum için söylediğini, Rus bürokratinın 1883 yılındaki Kars için söylediğinden emin olabiliriz: Rusya’nın Avrupa kesimindeki küçük bir kasabada bulabileceğiniz rahatı ve piyasada satılan ürün bolluğunu Kars’ta bulmak mümkün değildi.

Kars gazetesinin fiilen yazı işleri müdürlüğünü yürüten kançılara (özel kalem) yöneticisi olarak birkaç isim ön plâna çıkmaktadır. 1883 yılında valilik kançılara müdürü Nikolay Krasovskiy idi. Azerbaycan Türkü İsa-Sultan Şahtahinski, Nisan 1883’ten 1895 yılına dek kançılara müdürü ve gazetenin redaktörü olarak görev almıştır.⁹ Bir süre sonra Gürcü kökenli askerî tarihçi Boris Esadze’nin de gazeteye önemli katkı verdiği görülmektedir. Rus-Kafkas tarihi¹⁰, Gürcistan tarihi ve Kars

Kars vilayet gazetesinin ilk sayısı ön sayfası, 4 (16) Ocak 1883.

⁹ Badem, *a.g.e.*, 65; Ayrıca bkz. *Kavkazskiy Kalendary* 1883-1895 sayıları.

¹⁰ Tarihçi Esadze, 1911 yılında yayımlanan “Boyevie Podvigi Kavkazskoy Armii (Kafkas Ordusunun Savaş Kahramanlıkları)” adlı eserini çar sarayına hediye etmişti. Bu konuda Kars gazetesinin 31 Ocak 1912 tarihli 5. sayısında bir haber yapılmıştır. Bkz. “Mestnaya hronika (Yerel kronik)”, Kars, No. 5, Salı (31 Ocak 1912): 3.

oblastı üzerine bazı eserler kaleme alan Esadze'nin Kars'ta 1910-1912 yılları arasında askerî valie bağlı bir subay olarak görev yaptığı ve bu çerçevede Kars oblastının birçok yerini gezdiği bilinmektedir.¹¹ Gazetenin 1910 yılı Kasım ayında çıkan 46. sayısında editör olarak rotmistr (yüzbaşı) B. S. Esadze'nin adı geçmektedir. Gazete adresi olarak da Naberejnaya (Nehirboyu) caddesi, Çaltıkov evi verilmiştir ki bu ev şu anki Cheltikov otelinin bulunduğu bina olmalıdır.

Çarlık hükümeti Kars'ı ekonomik değeri az olmakla birlikte gelecekte Osmanlı ile çıkabilecek yeni bir savaşta stratejik bir nokta olarak gördüğü için şehre ve çevresine, özellikle askeri güzergahlar çevresine Rus veya başka Hristiyan (Rum, Ermeni) nüfusu yerleştirmeye önem veriyordu.¹² Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesinde oblast nüfusunun yarısı Hristiyan olmuştu. Ancak askeri birlikleri saymazsak Kars şehir merkezinde Ruslar veya Türkler değil Ermeniler çoğunlukta idi. Heterojen yapısıyla dikkat çeken bu kenti Ruslaştırmak aslında kolay değildi.¹³ Rusça yayın yapan bir gazetenin varlığı, Rus idaresinin konsolidasyonunda bir katalizör işlevi görmektedir.

Gazetenin 1912 yılında çıkan ikinci sayısında çarlığın polis departmanından (emniyet genel müdürlüğü) tüm valilere gönderilen bir genelgede Osmanlı Devleti'ne tabi Tereziya Anna İvanova Marks ile ilgili bir bilgilendirme ve talep söz konusudur.¹⁴ Hakkında sınır dışı etme kararı verilen Marks'ın Arhangelsk tarafında ortadan kaybolduğu, bulunması hâlinde hem polis departmanı ile hem de Arhangelsk valisiyle irtibata geçilmesi gerektiği istenmektedir.

Buna benzer bir durum Birinci Dünya Savaşı yıllarında da geçerliydi. Cephe-den hem Türk hem de Alman ordusuyla yapılan çarpışmalara ilişkin bazı haberler verilmekte ve halkın zafere inancı arttırılmaya çalışılmaktaydı.¹⁵ Bu bağlamda

¹¹ Boris Esadze, 1912 yılında çıkan *Oçerki Karsskoy Oblasti* (Kars Oblastı Üzerine Yazılar) adlı eserinde iki yıldır askerî vali P. F. fon Parkau'ya bağlı bir subay olarak çalıştığını yazmaktadır. Bu kitabın basımı esnasında ise Kars oblastı istatistik komitesi sekreteri olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kitapta Kars oblastındaki idarî sistem, ekonomik yapı, ticaret, sanayi, tarım ve hayvancılık üzerine dikkate değer bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. S. Esadze, *Oçerki Karsskoy Oblasti* (Kars Oblastı Üzerine Yazılar) (Kars: Tipografiya Karsskogo Oblastnogo Pravleniya, 1912), 4-73.

¹² Kars oblastının ilk askerî valisi V. A. Frankini, 18 Şubat 1879 tarihli bir raporunda Kars'ın nüfusuyla ilgili şu önerilerde bulunmaktaydı: "Mutlaka Hristiyan olmalıdır. Müslüman unsur ancak istisnalar şeklinde nüfusun önemsiz bir kısmını teşkil edebilir. Egemen unsur Rus olmalıdır, kalan kısmı Ermenilerle Rumlardan oluşturmak mümkündür." Bkz. Badem, *a.g.e.*, 164.

¹³ 1914 yılında Kars oblastı daimî ve geçici (mülteci Ermeniler dahil) toplam nüfusunun %35'i Türk (Karapapak ve Türkmenler dahil), %30'u Ermeni, %15'i Kürt, %14'ü Rum ve %5'i Ruslardan (Duhobor ve Malakanlar dahil) oluşuyordu. Bkz. Badem, (2021): 203. Çarlık idaresinde Kars'ta yaşamış ünlü kişiler hakkında bkz. İsmet Konak, *Geçmişten Geleceğe Uzanan Köprü: Kars* (Ankara: Toplumsal Araştırma ve Özgün Düşün Derneği, 2020).

¹⁴ "Tsirkulyar departamenta politicii g.g. gubernatoram (Polis departmanından valilere gönderilen genelgeler)", *Kars*, No. 2, Salı (10 Ocak 1912): 2.

¹⁵ "Ot ştaba verhovnogo glavno-komanduyuşçego (Başkomutanlık karargâhından haberler)", *Kars*, No. 2, Çarşamba (11 Ocak 1917): 2; "Ot ştaba verhovnogo glavno-komanduyuşçego (Başkomutanlık karargâhından haberler)", *Kars*, No. 5, Salı (31 Ocak 1917): 3.

gazetenin 23 Ocak 1917 tarihli sayısına baktığımızda, yayın kuruluna gelen bir mektup dikkate değerdir. 10. derece memur (kollejskiy sekretar) G. Oksuzov, yazdığı mektupta 14 Ocak'ta Karapet Papayants isimli bir Karslının isim gününde bir araya geldiklerini, Albay Kuğuşev'in de bu etkinlikte yer aldığını ve Kafkasya Cephesi'nde savaşan askerler için kendi aralarında yaklaşık 25 ruble topladıklarını yazmaktadır.¹⁶ Yine gazetede Ocak 1917'de Çar II. Nikolay'ın Kars'ı da yakından ilgilendiren bir fermanına yer verilmişti. Fermana göre 1898 doğumlu tüm gençler savaşa çağrılmaktaydı.¹⁷ Ancak çarın savaş hayalleri, ilerleyen günlerde patlak veren bir halk hareketiyle birlikte son bulacaktı.

Gazetenin akıbetine bakıldığında çarlık monarşisi ile nerdeyse aynı yazgıyı paylaştığı gözlenmektedir. Bilindiği üzere 28 Şubat (12 Mart) 1917'de gerçekleşen devrimle birlikte çarlık rejimi yıkılmış ve Rusya'da yeni bir dönem başlamıştı.¹⁸ *Kars* gazetesinin son sayısı da 8 Şubat (12 Mart) 1917 tarihinde çıkmıştı.

Şimdi gazetenin ulaşabildiğimiz sayılarının içeriğini belli başlıklar üzerinden değerlendirmeye çalışalım.

Группа офицеров сотни, во главѣ съ командиромъ полка и подполковникомъ Б. С. Эсадзе.

Верхній рядъ: хорунжій Старицкий, сотникъ Бирюлькинъ, хорунжій Томашевскій и есаулъ Шаанковъ. Въ срединѣ: Подполковникъ Эсадзе и Полков. Рыбальченко. Внизу: подьесаулъ Астаховъ и сотникъ Каринъ.

Kars vilayet gazetesine önemli katkı veren
Gürcü kökenli askerî tarihçi Boris Esadze ortada soldan birinci.

¹⁶ "Pis'mo v redaktsiyu (Editöre mektup)", *Kars*, No. 4, Salı (23 Ocak 1917): 3.

¹⁷ "Otdel offitsialnyy (Resmî kısım)", *Kars*, No. 5, Salı (31 Ocak 1917): 1.

¹⁸ Badem, *a.g.e.*, 502.

1905 Devrimi

1905 yılında bütün Rusya'yı dev grevler ve siyasi toplantılar, gösteriler dalgası sarmıştı. Rusya'nın ücra bir köşesinde olmasına ve sanayinin yok denecek kadar az olmasına karşın Kars'ta da bu dalganın etkileri hissedilmişti. Nitekim Kars'ta da posta-telgraf ve demiryolu çalışanları ve fırın işçileri greve gitmişlerdi. Kars askerî garnizonunda devrimci propaganda ve ajitasyon çalışmaları vardı. Gazetenin 6 (18) Aralık 1905 tarihli 49. sayısında o yıl bütün Rusya'da görülen grevlerle ilgili hükümetin görüşünü yansıtan bir yorum yer almaktadır. Yorumda grevleri örgütleyenlerin bununla hükümeti, kapitalistleri ve genelde varlıklı kişileri cezalandırmayı amaçladıkları ancak gerçekte ise grevlerden en çok zarar görenlerin yoksul halk olduğu iddia edilmektedir. Çünkü grevlerin ilk sonucunun günlük hayatın pahalılaşması olduğu bunun da en çok yoksullara zarar verdiği ayrıca işçilerin ücreti artınca sanayicinin işçi sayısını azalttığı veya fabrikasını kapattığı iddia edilmektedir. Son Moskova matbaa işçilerinin grevinde yayıncıların Moskova matbaacılarına verdikleri siparişleri iptal ederek yurt dışına veya Moskova dışındaki yerlere verdikleri örnek verilmektedir. Bizde, Rusya'da, denmektedir ki, grev neredeyse vatandaşlık hakkı haline gelirken Belçika işçilerinin uzun yıllara dayanan deneyimleri sonucunda artık grevlerin kendileri için olumsuz sonuçlara yol açtığını anlamışlardır. Bütün bunlar elbette devrimci hareketin önderlerince bilinmektedir ancak onlar grevlerin ekonomik sonuçlarını bilerek gizlemektedirler ve işçileri siyasi terörle, kulağa hoş gelen sözlerle yoldan sapırtılmaktadırlar. Bir sonraki sayıda yine bitmek bilmeyen grevler yüzünden bir funt (409 gram) şekerin fiyatının 40 kopek (0,4 ruble) olduğu, gazyığının fiyatının 8 kopek olduğu ve aylık 25-40 ruble arası maaş alan küçük memurların bundan çok zarar gördüğü yazılmaktadır. Yine 1905 yılı aralık ayı sonunda 51. sayıda çıkan 'Yurt dışında iş günü' başlıklı yazıda, Avrupa'daki işçilerin iş gününün çoğu yerde 10 saat olduğu, Rusya'da bayramların daha çok olduğu ve Alman işçisinin Rusya işçilerinden daha çok çalıştığı ifade edilerek 8 saatlik iş günü talebinin Rusya için bir lüks olduğu, Rusya'nın sanayisinin gelişmesine engel olacağı iddia edilmektedir. Rusya'nın "nüfusun %5'lik bir kısmının abartılı talepleri uğruna kendi kültürünü ve ilerlemesini riske atamayacağı" dile getirilerek çarlık gericiğinin ve Rusya kapitalizminin tezleri savunulmaktadır. Aynı sayıdaki başka bir haberde Kars tren istasyonu çalışanlarının greve gittiği ve grevin tamamen siyasi karakterde olduğu bildirilmektedir.

52. sayıda Kars posta-telgraf müdürlüğüne Tiflis başmüdürlüğünden gelen telgrafta grevdeki bütün posta-telgraf memurlarının işten çıkarıldığı ve tekrar işe girmek isteyenlerin dilekçe vermesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca Tiflis – Kars demiryolunun Tiflis-Aleksandropol (Gümrü) kısmında çalışan 70 kişinin işe gelmediği bildirilmektedir.

1906 yılında tüm Rusya'da yapılan Duma seçimleri Kars ve Batum oblastlarında da yapılmıştır. Bu seçim iki aşamalıydı. Kars gazetesinde seçilen ikinci seçmenlerin listesi de yayımlanmıştı. Listedeki isimlere bakınca yöredeki ağaların ve beylerin yer aldığını görüyoruz.

Sınır İhlallerine ve Osmanlı'ya İlişkin Haberler

Gazetenin 15 (27) Kasım 1905 tarihli sayısında, daha önceki yıllarda sınırı gizlice geçen “Türk haydutların” sık sık işledikleri cinayet, soygun, hırsızlık, hayvan çalma, kaçak orman kesimi gibi suçların 1904 yılında görülmediği ifade edilmiştir. Haberde sınır muhafızlarının yıl boyunca 32 adet kaçakçılık olayını yakaladığı, 228 kişinin tutuklandığı, üç kez kaçakçılarla silahlı çatışma yaşandığı, bu çatışmalarda bir kaçakçının öldüğü ikisinin yaralandığı, ayrıca Osmanlı tarafına geçmeye çalışan silahlı bir Ermeni çetesinden 27 kişinin öldürüldüğü yedi kişinin yaralandığı, muhafızlardan bir kişinin yaralandığı bildirilmektedir.

Kars gazetesinin gayri resmî kısmında, Çarlık Rusya'nın periferisinde vuku bulan gelişmelere sık sık yer verilmekteydi. Bilhassa Çin, İran ve Osmanlı Devleti gibi güçler yayın kurulu tarafından büyüteç altına alınmaktaydı. Bu çerçevede gazetenin 7 Şubat 1912 tarihli sayısında Osmanlı'da gerçekleştirilen seçimler konu edilmektedir. Bilindiği üzere İttihatçılar, muhalif bloğun yükselişinden endişe duymuş ve Kanun-i Esasî'nin 35. maddesini gerekçe gösterip 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı feshettirmişlerdi.¹⁹ Bunu müteakip Ocak, Şubat ve Mart aylarında yeni bir seçime gidilmişti. Tarihe “sopalı seçim” olarak geçen bu seçimde İttihat ve Terakki Partisi galip gelmiş ve mecliste ezici bir çoğunluk elde etmişti.²⁰

Kars gazetesinin ilgili haberinde veya analizinde hükümet ve Meclis-i Mebusan arasındaki ihtilaf, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinin sebebi olarak gösterilmektedir.²¹ Haberde İttihatçılar (Jön Türkler) ve muhalefet arasındaki münasebet de değerlendirilmektedir. Buna göre Jön Türklerin düşmanlarına karşı hiç toleranslı olmadığı ve iç politikada çok cevval oldukları dile getirilmektedir. Muhalif kanatla (Hürriyet ve İtilaf Partisi kastedilmektedir) ilgili ise şu tespitlere tesadüf etmekteyiz: “Muhalefet, İttihat ve Terakki Komitesi'ni liberal ilkeleri ilan etmek ve II. Abdülhamit politikasını uygulamakla suçlamaktadır. Gerçek özgürlük, kardeşlik ve eşitliğin ancak iktidarın muhalefete geçmesiyle tecelli edeceğine inanmaktadır.”²²

¹⁹ Muzaffer Tepekaya, “1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (Güz 2013): 33-61.

²⁰ *A.g.m.*, 33-61.

²¹ “ Otdel offitsialnyy (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 3. Bu değerlendirme, aslında Kanun-i Esasî'nin 7. ve 35. maddeleriyle ilgilidir. 1909 yılındaki tadilatın önce padişah, Heyet-i Vükela ve Heyet-i Mebusan arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkması halinde kendi tercihiyle ya da hükümeti değiştirebiliyor ya da meclisi feshedebiliyordu. Ancak tadilatla birlikte padişah, anlaşmazlık durumunda öncelikle hükümeti yeniliyordu. Yeni hükümetle meclis arasında yine sorun çıkması halinde padişah, bu kez meclisi feshetme imkânına kavuşuyordu. Fesih için ise Meclis-i Âyan'ın onayı gerekiyordu.

²² “ Otdel offitsialnyy (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 3.

Rus Askerleri Anıtı

Gazetenin 19 Ekim (1 Kasım) 1910 tarihli 42. sayısında 1828, 1855 ve 1877 yıllarında Kars'ın alınmasında ölen Rus askerleri için yaptırılan anıtın 6 (19) Kasım 1910 günü açılışının yapılacağı bildirilmektedir. Taş kaide üzerinde tunçtan bir heykel olan anıt heykeltıraş B. Mikeşin tarafından yapılmıştır. Anıtın masrafları için tüm Rusya'da 48 bin ruble bağış toplanmış ve sadece tunç kısmı 30 bin rubleye mal olmuştur. Kaidenin dört yanında metal rölyefler ve çarlık komutanları Paskeviç, Muravyov, Loris-Melikov ve Mihail Nikolayeviç'in portreleri vardır. Bu anıtın rölyefleri bugün Harbiye'deki Askeri Müze'dedir.

Graf Dmitriy Milyutin

Gazetenin yine 7 Şubat 1912 tarihli sayısında dikkate değer makalelerden biri Graf Dmitriy Milyutin ile ilgilidir. Özellikle II. Aleksandr döneminde uygulanan askerî politikanın mimarı olarak görülen Milyutin, 7 Şubat 1912 tarihinde yaşamını yitirmişti. Gazetenin yayın kurulu, aynı gün Milyutin'in yaşam öyküsünü işlemiş ve gazeteyi neşretmişti. Söz konusu makalede Milyutin'in 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda elde edilen zafere katkısı tasvir edilmektedir.²³ Harp esnasında savaş bakanlığı görevinde bulunan Milyutin'in, bilhassa 1877 yılında Plevne'de meydana gelen muharebelerde çok yararlı ve uygun önerilerde bulunduğu yazılmaktadır.²⁴ Hatta bu katkısından dolayı kendisine Plevne muharebelerinin bittiği gün 2. derece Aziz George Nişanı verildiği aktarılmaktadır.²⁵ Bu nişanın yanı sıra savaşın sonunda Milyutin'e "graf"²⁶ unvanının tevdi edildiği yine söz konusu makaleden anlaşılmaktadır.

Trablusgarp Savaşı

Kars gazetesinde 1912 yılında ön plâna çıkan konulardan biri de Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki Trablusgarp Savaşı'ydı. Bilindiği üzere İtalya, 29

²³ Çarlık yönetimi, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) yaşanan yenilgiden dolayı askerî reformlar yapmanın zarurî olduğunu anlamış ve bazı önemli adımlar atmıştı. Bu doğrultuda D. A. Milyutin, 1861 yılında savaş bakanlığı görevine getirilmiş ve 1881 yılına kadar bu görevi ifa etmişti. Askerî anlamda mühim reformların altına imza atan Milyutin, bunun semeresini 93 Harbi'nde almıştı. Bkz. "Plevna - 1877", *100 Bitv, Kotorre İzmenili Mir*, (Moskva: İzdatelstvo "De Agostini", 2012), 6.

²⁴ "Graf D. A. Milyutin", *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 4; 1877 yılının temmuz ayında başlayan Plevne muharebeleri, 10 Aralık 1877'de Rus ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Her ne kadar Osmanlı ordusu hezimet yaşamış olsa da Osman Paşa'ya II. Abdülhamit tarafından muharebelerde gösterdiği üstün askerî taktiklerden dolayı "gazi" unvanı verilmiştir. Bkz. "Plevna - 1877", *100 Bitv, Kotorre İzmenili Mir*, 27.

²⁵ "Graf D. A. Milyutin", *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 4.

²⁶ Rusya'da bir soyluluk unvanı olan "graf" sözcüğünün, etimolojik olarak Almandan neşet ettiği düşünülmektedir. I. Petro (Deli Petro) döneminden itibaren kullanılan graf unvanı, ilk olarak Boris Şeremetev'e Astrahan'da meydana gelen bir ayaklanmayı bastırdığı için verilmiştir. Soyluluk unvanları yukarıdan aşağıya "knez, graf ve baron" şeklinde sıralanmaktadır.

Eylül 1911 tarihinde Trablusgarp vilayetine taarruz etmiş ve Osmanlı kuvvetleriyle bir yıl içinde çok sayıda çarpışma yaşamıştı. Gazetenin 13 Mart 1912 tarihli sayısında savaşın gidişi ile ilgili bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bahsi geçen makalede kamuoyunda Türk ve Arap kuvvetlerinin “çöle” sürülmesi için daha güçlü bir saldırı beklentisi olduğu belirtilmekte ve şu tespitite bulunmaktadır: “Türkleri ve Arapları mutlak suretle çöle sürme düşüncesi oldukça komiktir. Çöl, bizim için ve Avrupalılar için çok korkunç olabilir ama evden çok çölde yaşamaya alışmış bir insan için öyle değil. Türkler ve Araplar için çöl, önemli bir savunma alanı; atlı katarlar ve insanlar için ise toplanma merkezidir. Dolayısıyla Türkleri ve Arapları çöle sürme düşüncesi akıl dışıdır.”²⁷

Mevcut makalede İtalyan ordusunun daha saldırgan bir taktiğe hazır olduğu, birkaç güne kadar iki zeplin (keşif ve gözetleme amaçlı hava gemisi) harekete geçeceği ve Eritre ordusuyla bir koordinasyon içinde Osmanlı kuvvetlerini zayıf düşüreceği yazılmaktadır.²⁸ Makalenin devamında Eritre askerlerinin İtalyanlara karşı beslediği “sadakat” ve Kızıldeniz’deki İtalyan donanmasının savaşta oynadığı rol tasvir edilmektedir. Nitekim İtalyan ordusu, Ekim 1912’ye geldiğinde Osmanlı kuvvetlerine karşı bir üstünlük sağlamış ve bölgedeki dengeyi değiştirmişti. Bâb-ı Âli, 18 Ekim’de imzaladığı Uşi Antlaşması ile Trablusgarp vilayetiindeki otoritesini kaybetmişti.²⁹

Balkan Savaşları

Trablusgarp Savaşı devam ederken patlak veren hadiselerden biri de Balkan Savaşlarıydı. Osmanlı Devleti’ne karşı Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ’ın dahil oldukları savaşların ilk safhası 8 Ekim 1912’de vuku bulmuştu. Bu savaşların da *Kars* gazetesinde geniş bir yankı uyandırdığı muhakkaktır. Bu bağlamda gazetenin 2 Ekim 1912 tarihli sayısında Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu askeri güce ilişkin niceliksel bir değerlendirme ile karşılaşmaktayız. Buna göre Osmanlı ordusu, barış durumunda Avrupaî eğitim almış 800 bin kişilik bir kuvvet ve yaklaşık 600 bin yedek askerden (redif) oluşuyordu.³⁰ Bahsi geçen yazıda, savaş hâlinde cepheye sürülebilecek bir aşiret süvari alayının da olduğu ve bu alayın çoğunun Kürtlerden (15.000) oluştuğu dile getirilmektedir.

Gazetenin 9 Ekim 1912 tarihli sayısında Rusya’nın Balkan Savaşları’na ilişkin tutumu karakterize edilmektedir. İlgili makalede Rusya’nın Osmanlı Devleti ile asıl davasının 18. yüzyılda bittiği ve 19. yüzyıldan itibaren temel amacın Hristi-

²⁷ “Otdel neoffitsialny (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 11, Salı (13 Mart 1912): 4.

²⁸ *A.g.m.*, 4.

²⁹ “Otdel neoffitsialny (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 42, Salı (16 Ekim 1912): 4.

³⁰ “Na Balkanah (Balkanlar’da)”, *Kars*, No. 40, Salı (2 Ekim 1912): 4; Osmanlı yönetimi, savaş öncesinde kendi halkına hitaben şu açıklamayı yapmıştır: “Müslüman için imtihan zamanı gelmiştir. Yaşamına değil, ölümüne mücadele. Bizim tek suçumuz Müslüman olmaktır. Şuna eminiz ki İslam’ı savunarak aslında özgürlük, adalet ve insanlığı savunmuş olacağız. Zorbalara karşı kin besleyeceğiz, Türkiye’yi kurtaracağız.” Bkz. “Voyna na Balkanah (Balkanlar’da Savaş)”, *Kars*, No. 42, Salı (16 Ekim 1912): 6.

yan halkları “özgürleştirmek” olduğu belirtilmektedir. Bu şekilde Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan gibi ülkelerin bağımsızlığa ulaştıkları dile getirilmektedir. Makalede ayrıca şu ibareler geçmektedir: “Çarlık Rusya, Balkan devletlerine herhangi bir saldırıya müsaade etmez. Rusya, hiçbir güçle savaş peşinde değil. Ancak kendi millî ve tarihî rotasından vazgeçmez. Rusya başkaları Slav halklarını yutsunlar diye onları özgürleştirmedir.”³¹

Oblast Haberleri

Kars gazetesinde kuşkusuz Kars oblastıyla ilgili de çok sayıda haber yayımlanmıştı. Kentte var olan eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal ilişkiler ve ekonomik yapıyı bu haberlerde gözlemlemek mümkündür. 17 Ocak 1912 tarihli sayıda Kars-Sarıkamış demiryolunun yapımı konu edilmiştir. Söz konusu habere göre 50 küsur kilometrelik demir yolunun inşası için pazarlıkların yapıldığı, en sonunda 1.500.000 rubleye Fefelov ve Pira isimli müteşebbislere ihale edildiği anlaşılmaktadır.³²

Gazetenin 28 Şubat 1912 tarihli sayısında ise Kars oblastına bağlı Oltu okrugundaki Olor/Olur³³ köyünde bir köprüünün restorasyonu haberine tesadüf etmekteyiz. Buna göre Olor Su nehri üzerindeki köprü, sel felaketinden zarar görmüş ve onarımı için Kaban/Gaban isimli ormanlık alandan 30 kadar ağacın kullanılmasına Kars’taki idare onay vermiştir.³⁴ Yine aynı sayıda Kars oblastında 1903-1910 tarihleri arasında meydana gelen yangınlar ve yarattığı malî tahribat yansıtılmaktadır. Kars oblastı istatistik komitesinin verdiği bilgiye göre Kars merkezinde 41, Kars okrugunda 632, Kağızman okrugunda 31, Ardahan okrugunda 535 ve Oltu okrugunda 54 yangın meydana gelmiştir.³⁵ Toplam maddî hasar ise 390 bin ruble değerindedir.

Kars oblastı Kağızman okruğu Oluklu³⁶ köyündeki bir manastır da *Kars* gazetesinin sütunlarında dikkati çekmektedir. 1911 yılında açılan manastırın Savva Hondromatov ve O. K. Politov tarafından inşa edildiği, Hondromatov’un aynı zamanda manastır başkanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta manastırın Ekim 1911 tarihinde Bakü Piskoposu Pimen (P. G. Pegov) tarafından ziyaret edildiği ve kutsandığı bilgisine tanık olmaktadır.³⁷

³¹ “Natsional’nıy put’ Rossii (Rusya’nın ulusal yolu)”, *Kars*, No. 41, Salı (9 Ekim 1912): 4.

³² “Mestnaya hronika (Yerel kronik)”, *Kars*, No. 3, Salı (17 Ocak 1912): 3.

³³ Olor veya Olur, günümüzde Erzurum’a bağlı bir ilçedir.

³⁴ “Po oblasti (Oblasttan haberler)”, *Kars*, No. 9, Salı (28 Şubat 1912): 4.

³⁵ *A.g.m.*, 4.

³⁶ 1889 tarihli Kağızman köy istatistiğine göre Oluklu köyünde 361 Rum yaşıyordu. Bu dönemde Kars oblastında altmışın üzerinde Rum köyü olduğu ve bunun altısının Kağızman’da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Alakom, *a.g.e.*, 57-58.

³⁷ 14 Ekim 1911 tarihinde trenle “Kars” istasyonuna gelen Bakü Piskoposu Pimen’i Başpapaz Komar öncülüğünde bir grup din adamı, askerî vali P. F. fon Parkau, Kars emniyet müdürü ve çok sayıda memur karşılamıştır. Bir gece Kars merkezde kalan Piskopos Pimen, 15 Ekim’de Oluklu köyüne gelmiş ve manastırda bir ayın düzenlemiştir. Bkz. “Naşi korrespondenti (Muhabirlerimiz)”, *Kars*, No. 11, Salı (13 Mart 1912): 5.

Kağızman'da Türkler

27 Mart 1912 tarihli sayıda yayımlanan bir habere göre Paslı köyünde 1 Mart 1912 tarihinde bir okul açılmıştır.³⁸ Haberde köyün bir Türkmen köyü olduğu ve 24 öğrencilik bir kapasiteye sahip olduğu bildirilmektedir.³⁹ Öğrenciler arasında Mercan isimli bir kız çocuğunun adı geçmektedir. Buradan Müslüman ahalinin kız çocuklarını okula göndermesinin az rastlanan bir durum olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

Çarlık rejimi, Kars oblastının Rusya'ya ilhakından sonra yöredeki Müslüman ahalinin büyük kısmının Anadolu'ya göç etmesinden dolayı boşalan köylere Rus, Rum, Ermeni ve başka gayrimüslim halkları iskân etmeye çalışmıştı.⁴¹ *Kars* gazetesinin 8 Mayıs 1912 tarihli sayısına göz attığımızda Asurîler ve Kafkasyalı Karapapakların da bir iskâna tabi olduklarını gözlemlemekteyiz. Kafkasya genel

³⁸ Okulun açılışına hem bir papaz hem de molla katılmıştı. Oluklu manastırından gelen Papaz Hondromatov, su kutsama ayini düzenlemiş ve dualar okumuştur. Papazdan sonra Molla Mamed Mustafaoglu sözü almış ve keza bazı ilahiler okumuştur. Bkz. "Naşi korrespondenti (Muhabirlerimiz)", *Kars*, No. 13, Salı (27 Mart 1912): 4.

³⁹ Yukarıda adı geçen Kağızman köy istatistiğinden Paslı köyünün bir Türkmen (Alevî) köyü olduğunu ve burada 104 kişinin yaşadığını öğrenmekteyiz. Bkz. Alakom, *a.g.e.*, 57-58.

⁴⁰ "Naşi korrespondenti (Muhabirlerimiz)", *Kars*, No. 13, Salı (27 Mart 1912): 4.

⁴¹ Eylül 1878 ve Şubat 1882 tarihleri arasında Müslüman ahaliye mensup 110 bin kişi, Kars oblastından göç etmiştir. Oblasta bağlı birçok yerde tahliye edilen köylere Rus, Rum ve Ermeni muhacirleri yerleştirilmiştir. Bkz. Candan Badem, "Çarlık Arşivleri Işığında Kağızman İlçesi (1878-1918)", *Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu bildiriler kitabı*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2012), 84-91.

valiliğinin onayına istinaden Kars okruguna bağı Samovat⁴² köyünde geçici olarak kalan 43 Asurî ailesi, Ardahan okruğu Beyrehatun/Begrahatur⁴³ köyünde kendi köy cemaatlerini kuracak biçimde yerleştirilmiştir.⁴⁴ Tiflis guberniyasına bağı Borçalı uyezдинin Gedağ Dağ, Salamalek, Sukala, Hüseyinkend, Sacalı, Kemerli, Kızılhacı ve Kızılkilise köylerinden gelen 51 Karapapak hanesi de yine Ardahan'ın Meyram/Meryem köyüne yerleştirilmiştir.⁴⁵ Söz konusu habere göre Asurî (Hristiyan) veya Karapapak (Müslüman) olsun iskân edilen her aileye köy arazilerinden eşit ölçüde yararlanma hakkı verilmiştir. Kars oblastına dışarıdan gelerek iskân edilen etnik unsurlardan biri de Rus Malakanlardı. Bu bağlamda 27 Kasım 1912 tarihli sayıda Boris Esadze'nin bir izlenimi yayımlanmıştır. Esadze, Eylül 1912'de Kağızman'ın Novo Nikolayevka köyüne bir ziyarette bulunmuş ve Malakan kökenli Zahariy Nikitin ile uzun bir görüşme yapmıştır.⁴⁶ Novo Nikolayevka'nın kuruluş serüveniyle ilgili bilgi veren Boris Esadze, köyün 1892 yılında gerçekleşen bir Malakan göçü sonrası inşa edildiğini yazmaktadır. Bu dönemde 36 hanelik bir Malakan kfilesinin Erivan guberniyasına bağı Yelenovka ve Aleksandrovka köylerinden buraya iskân edildiğini ileri sürmektedir.⁴⁷ Farklı etnik kimliklere yönelik tutuma bakıldığında çarlığın katı bir Ruslaştırma siyaseti gütmeye başladığı gözlenmektedir.

Gazetenin 7 Ağustos 1912 tarihli sayısında Müslüman bir Karşının ettiği "vasiyet", yine ilgi çekicidir. Ahi Bek Halil Bekov imzalı yazıya göre 26 Temmuz 1912'de vefat eden Almas Hanım isimli Karşlı bir kadın, vasiyetinde Kars merkezde yer alan taş evini yerel vakfa bağışlamıştır.⁴⁸ Bu evden elde edilen gelirin bilhassa Kars Müslüman Okulu öğretmenine maaş olarak verilmesini rica etmiştir. Bahsi geçen bağışın Müslüman kitle arasında Kars oblastının Çarlık Rusya'sına dahil olmasından sonraki ilk bağış olduğunu belirten Ahi Bek Halil Be-

⁴² Samovat veya Samavat köyü, günümüzde Kars merkeze bağı Yücelen köyünün eski adıdır.

⁴³ Begrahatur sözcüğü 1886 tarihli bir istatistikte Bagratun biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bagratun sözcüğü Ermeni Bagratid/Bagratuni Krallığı (885-1045) ile ilintili olabilir. Sözcük, "Begrahatur" ve "Beyrehatun" şeklinde bir metamorfoza uğramıştır. 1886 tarihli istatistik için bkz.

"Ardaganskiy Uçastok (1886 g)", <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/ardagan1886.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2021.

⁴⁴ Asurî aile reislerinin isim listesi için gazetenin ilgili sayısına bkz. "Prikazı po Karsskoy obl. (Kars oblastı üzerine emirler)", *Kars*, No. 19, Salı (8 Mayıs 1912): 3.

⁴⁵ Karapapak aile reislerinin isim listesi için gazetenin yine ilgili sayısına bkz. "Prikazı po Karsskoy obl. (Kars oblastı üzerine emirler)", *Kars*, No. 19, Salı (8 Mayıs 1912): 3.

⁴⁶ "Oçerki Karsskoy oblasti" (Kars oblastı üzerine yazılar), *Kars*, No. 48, Salı (27 Kasım 1912): 4.

⁴⁷ Malakan göçü konusunda Boris Esadze'nin verdiği bilgiden farklı bir bilgi de mevcuttur. Buna göre Kağızman'da Kürt kökenli Cunukilerin tahliye edildiği topraklara Kars oblastı dahilindeki Novo Selim ve Novo Mihaylovka köylerinden 20 hanelik Malakan nüfusu (134 kişi) yerleştirilmiştir. Novo Nikolayevka köyü ise bu iskân sonrasında kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Badem, *Çarlık Arşivleri Işığında Kağızman İlçesi (1878-1918)*, 84-91.

⁴⁸ "Poçertvovanie" (Bağış), *Kars*, No. 32, Salı (7 Ağustos 1912): 4.

kov, bu tür ilerici Müslüman tipolojinin milli eğitim ve çağdaşlaşma konusunda önem arz ettiğinin altını çizmektedir.⁴⁹

Kars gazetesinde A. Bezrukov isimli yazar tarafından ele alınan birkaç makale de dikkate değerdir. Yazar, kaleme aldığı yazılarda aslında yerel idareye dönük üstü örtülü eleştirilerde bulunmuştur. 4 Aralık 1912 tarihli sayıda şehrin “su tesisatı” ile ilgili bir değerlendirmesi söz konusudur. Kars’ta “tifo” vakalarının yüksek olduğunu ve halkı endişelendirdiğini belirten Bezrukov, özellikle kentte sağlıklı bir suyun olmadığına dikkat çekmektedir.⁵⁰ Yoksul sınıfların Kars çayından su ihtiyacı gidermek zorunda kaldığını ama bu suyun tifoya sebep olan bakteriler ihtiva ettiğini ileri sürmektedir. Mutlak suretle su tesisatının ve kanalizasyonun inşa edilmesi gerektiğini dile getiren yazar, 120 bin ila 150 bin rublelik bir meblağın yeterli olacağını yazmaktadır.⁵¹ Bezrukov’un ele aldığı konulardan biri de Kars’taki hamamlardır. Hamamların ilkel, bakımsız ve sağlıksız olduğunun altını çizen yazar, kişinin hamama isteksizce girdiğini ve içeri girdiğinde ise sağ salım çıkmak için adeta “Tanrı’ya şükrettiğini” ima etmektedir. Bezrukov, makalesinin devamında Kars’taki idareyi şu şekilde tenkit etmektedir: “Bu uydurma değil, aksine çıplak bir gerçektir. Hamamlarımızın sıhhi şartları oldukça kötüdür. Sağlık yetkilileri ve Kars’taki idare, bir kez bile hamamlarımıza gereken ilgiyi göstermedi. Hijyenle ilgili hamam sahipleri hakkında çok kere tutanak tutuldu ancak bu da pek etkili olmadı. Hamamları kapatmak istediler ama nedense kapatmadılar. Sanırım Kars’ın sakinleri, “günah” dolu vücutlarını temizleyip yıkasınlar diye açık bıraktılar.”⁵²

Bezrukov, gazetenin 20 Ocak 1913 tarihli sayısında bu kez Kars’ta görev yapan küçük memurların sorunlarını ifade etmiş:

Görünüşte oblast merkezinde yaşıyoruz ama gerçekte öyle değil. Bütün oblast ve guberniya merkezlerinde var olan rahatlıklar burada yok. En önemlisi de konut sorunu. Şehre yeni gelen insan daha girişte hayal kırıklığına uğruyor. Kars’ta tanınmış emlakçılar İvan ve Vasili de olmasa ya açıkta kalırdık ya da Yevropa, Berlin ya da İmperial oteline fahiş paralar öderdik. Kira için yılda 400-500 ruble ödeyebilen az çok varlıklı sınıf yine az çok rahat ediyor fakat küçük memurlar birtakım kulübelerde kalıyorlar. Rusya’nın ilçelerinden [uyezdlerinden] gelen biri bile burada Asya’ya geldiğini anlıyor. Bir de ev sahipleri kirayı üç ay ve hatta bazen bir yıllığına peşin istiyorlar. Oysa Tiflis’te böyle bir şey yok. Küçük memur bu parayı nereden bulsun? Ev sahipleri evin tamiratına da karışmıyorlar. Burada insan romatizma oluyor. Bütün bunlara bir de her şeyin pahalı oluşunu, özellikle yakacak fiyatlarını eklersek, o zaman belli oluyor ki, hayat ancak bizim olmadığımız yerde güzel.

⁴⁹ *A.g.m.*, 4.

⁵⁰ “Po voprosu o vodoprovode (Su tesisatı hakkında)”, *Kars*, No. 49, Salı (4 Aralık 1912): 5.

⁵¹ *A.g.m.*, 5.

⁵² “O naşih banyah (Hamamlarımız hakkında)”, *Kars*, No. 50, Salı (11 Aralık 1912): 4.

Buradaki yazar A. Bezrukov, 1912 Kars salnamesine göre Kars gazetesi yazı işleri sekreteri olarak görünen 10. derece memur (kollejskiysekretar) Andrey Davidoviç Bezrukov olmalı. Bezrukov'un bu satırları yazdıktan birkaç ay sonra Stavropol guberniyasına atandığı görülüyor. 31 Mart 1913 tarihli *Kars* gazetesinde yayımlanan 95 sayılı ve 26 Mart 1913 tarihli valilik emrinde Bezrukov'un Stavropol valisinin de onayıyla 12 Mart 1913 tarihinden itibaren Stavropol yabancılar idaresine atanmış olduğu bildiriliyor. Bezrukov'un kendi isteğiyle mi, yoksa yukarıdaki yazısından ötürü mü gittiğini ya da zaten gideceği için mi bu yazıyı yazabildiğini bilemiyoruz.⁵³

Birinci Dünya Savaşı

Ekim 1914'te Osmanlı devletinin Rusya'ya savaş ilan etmeden Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırmasının ardından Rus orduları Kafkasya sınırını geçerek karşılık vermişlerdi. Aralık 1914'te Sarıkamış çevresinde muharebeler sürerken Osmanlı çeteleri ve bir düzenli ordu alayı Artvin, Ardahan ve Ardahan'ı ele geçirmişti. Bu olaylardan dolayı sınır bölgelerinde büyük bir 'kaçakaçlık' yaşanmış, Müslüman ve Hristiyan nüfus canını kurtarmak için ve panikten dolayı karda kışta yollara dökülmüştü. Kars oblast merkezinde bazı Ermeniler yerli Müslüman ahaliye saldırıyordu. Kars oblastı geçici General-Gubernatoru General Zubov, Kars gazetesindeki 17 Kasım 1914 tarihli duyurusunda yerel Rumları ve Ermenileri yerli Müslümanlara karşı şiddetten kaçınmaları konusunda uyardı. Zubov'un benzer emirleri Ocak 1915'te de gazetede iki kez yayımlandı. Zubov, Rusya'nın Osmanlı devleti ile savaşta olduğunu ve Rusya tebaası olan Müslüman halka saldırıların cezalandırılacağını ilan ediyordu.⁵⁴

Kars gazetesinin 14 (26) Nisan 1915 tarihli sayısında Kars valisinin Çıldır kazası kaymakam vekili Georgadze'ye teşekkürü yer almaktadır. Georgadze, Osmanlı ordusu ve çetelerinin Ardahan'ı alması sırasında yaşanan kaçakaçlık ve kaos ortamında kaçan insanların çalınan mallarını ve hayvanlarını bulup toplamakla üstün hizmet göstermiştir. Georgadze bu amaçla komşu Tiflis guberniyasına bağlı Ahılkelek uyezdine de gitmiş ve çalıntı malları oradan toplayıp getirmiştir. Düzenin yeniden kurulması sayesinde Çıldır'dan kaçıp gitmiş olan ahali, yerlerine geri dönmeye başlamıştır.

Gazetenin 17 (30) Kasım 1915 tarihli 46. sayısında Kars oblastı valisi General Suşçinskiy'in oblast ahalisine yönelik şu duyurusu yer alıyor: Gönüllü olarak teslim edilen çalışır durumdaki her Rus tüfeği için 20 ruble, süngüsü için 2 ruble, yabancı tüfek için 15 ruble ve süngü için 2 ruble ödenecektir.

22 Aralık 1915 (4 Ocak 1916) tarihli 51. sayıda yayımlanan Rus Kafkas ordusu komutanının emrinde Dağıstan atlı milisinin süvarilerinden cesaret ve gayret madalyası alanların adları verilmektedir. Kars oblastından bu madalyaları alanlar arasında şu kişiler vardır: Kars'ın Zaim köyünden Mıkırtıç Basentsov, Kars

⁵³ Badem, *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*, 351-352.

⁵⁴ Badem, *a.g.e.*, s. 473.

Kosor nahiyesi başmuhtarı Molla Mustafa Hasan oğlu Feyziev, Bardız nahiyesi başmuhtarı Molla Derviş Salih oğlu ve Ardahan Zinzal nahiyesi başmuhtarı Dursun Efendi Hacıbekzade'ye altın gayret madalyası; Kars Ağbaba Tepeköy nahiyesi başmuhtarı İskender Ahmet oğlu, Kağızman Çanglı nahiyesi Ağveran köyünden Faki İsmail Mirza oğlu Nagmanov, Oltu Olor köyü muhtar yardımcısı Mevlüd Zabidoğlu, Oltu kasabası belediye meclisi vekili Hambartsum Kürkçiyants, Kağızman vekili Büzand Mitoyants, Kağızman Nahçıvan kazası Cemalini nahiyesi katibi Hacı Haşgülov, Büyük Karakala köyünden Ali Brooğlu'na gümüş gayret madalyası; Kağızman okruğu sözlü mahkemesi üyeleri Feruz-Bek Molla Kadir oğlu ve İbrahim Bek Grdji-Amo-Bek-oğlu'na gümüş madalya; Kars okruğu sözlü mahkemesi üyeleri Martiros Kevorkov ve Harutyun Vartanov'a altın madalya ve Oltu sözlü mahkemesi üyesi Selim Bek Tahir Bek oğlu Gaşimbekov'a gümüş madalya. Sonuncu kişi Oltu şura hükümeti mebusu Yasin (Akdağ) Haşimoğlu'nun ağabeyidir.⁵⁵

9 (22) Şubat 1916 tarihli sayıda Kafkas ordusu sahasındaki ahaliden askeri ihtiyaçlar için kiralanacak olan öküz ve at arabalarının tek ve çift atlı veya öküzlü, sürücülü ve sürücüsüz, günlük ve aylık olmak üzere okrug bazında ücretleri yayımlanmıştır. Burada Oltu okrugundaki ücretlerin Kars, Ardahan ve Kağızman okruglarından daha düşük olması dikkat çekmektedir. 1 (14) Mart 1916 tarihli sayıdaki kayıp ilanları içinde Yasin Gaşimbekov'un (Haşimoğlu) Oltu 'şehir okulundan' 1914 yılında almış olduğu diplomayı kaybettiğine ilişkin ilan dikkat çekmektedir. Gazetenin 1916-1917 yıllarında ait görebildiğimiz sayılarında ilanlar kısmında bu türden kayıp belge (pasaport, diploma, askerlik belgesi, vs) ilanları dikkat çekmektedir. Bu kayıpların çoğunun Osmanlı ordusu ve çetelerinin 1914 sonu – 1915 başında Artvin, Ardahan ve Sarıkamış'a ve hatta Selim önlerine kadar gelmelerinden dolayı yaşanan büyük panik (yerel ağızda kaçakaçlık) sırasında meydana geldiği açıktır. Nitekim bazı ilanlarda doğrudan 'Ardahan'ın tahliyesi esnasında' denerek kaybın sebebi açıkça belirtilmiştir.

1917

Kars gazetesinin 1917 yılında çıkan sayılarını ele aldığımızda ise özellikle ülke içinde meydana gelen önemli olayların yer almadığını gözlemlemekteyiz. 1917 yılının ocak ve şubat aylarında toplamda 9 sayı çıkan gazete, çarlık rejimini derinden sarsan Rasputin cinayetine⁵⁶, grevlere ve Şubat Devrimi günlerine hiç yer

⁵⁵ Selimbek Gaşimbekov'un adı Oltu sözlü mahkemesi üyesi olarak 1917 yılı Kafkas Salnamesi'nde de geçmektedir. Yasin Haşimoğlu'nun anıları için bkz. *Oltu Şura Hükümeti ve Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları*, haz. Erdal Aydoğan, Erzurum: Salkımsöğüt, 2013.

⁵⁶ Papaz Grigoriy Rasputin, Çar II. Nikolay'ın oğlu Aleksey'i hemofiliden hipnoz yöntemiyle kurtardığı için saray yönetimi tarafından "kutsanan" bir azize dönmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında saray içindeki pozisyonu, Rus burjuvazisinin tepkisine neden olmuş ve 30 Aralık 1916'da öldürülmüştür.

vermemiştir. Genelde çar yönetiminin yürüttüğü savaş politikası ve cepheledeki genel durum yansıtılmıştır.

7 Şubat 1917 tarihli sayıda Mezopotamya’da Osmanlı ordusu ve Rus kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalar ele alınmıştır. Haberde 29 Ocak’ta Dicle Nehri’nin Irak sınırları içindeki kısmına saldıran Rus kuvvetlerinin düşmanı geriye doğru püskürttüğü ve Kut’ül-Amare’nin batı tarafına doğru sürüklediği yazılmaktadır.⁵⁷ 21 Şubat 1917 tarihli sayıda ise Osmanlı kuvvetlerinin Sivas şosesinin kuzeyinde konuşlandığı, bazı karşı saldırılarda bulunduğu ancak Rus birliklerinin bu saldırıları etkisiz hâle getirdiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Yine bu sayıda Irak Cephesinde Rus ordusu tarafından 12 Şubat’ta Sanniyat’ın güney kısmının ilhak edildiği bilgisi geçmektedir. Mevcut muharebeler esnasında Şurman bölgesinin de Rus kontrolüne ilhak ettiği; Türk ordusuna ait 11 subay, 535 asker ve beş mitralyözün ele geçirildiği bilgisine ulaşılmaktadır.⁵⁹

Rus ordusuyla ittifak içinde olan İngiliz kuvvetleri de Irak Cephesi’nde oldukça etkindi. Gazetede çıkan habere göre 9-10 Şubat 1917’de Kut’ül-Amare, İngilizlerin eline geçmiştir. Söz konusu çarpışmalarda 104 subay, 4159 düşük rütbeli asker, 15 mitralyöz, 4 Alman sahra topu ve çok sayıda askerî mühimmat İngilizler tarafından alıkonulmuştur.⁶⁰

Sonuç

Kars’taki kırk yıllık çarlık yönetiminin 34 yılına tanıklık eden *Kars* gazetesi, resmî bir vilayet gazetesi olarak merkezi idarenin görüşlerini yansıtmakla birlikte yöreye ilişkin de önemli bilgiler vermektedir. Çarlık memurları ve etnograf subayları oblast nüfusunu oluşturan halklar hakkında çeşitli bilgiler derlemişler ve yayımlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı gibi dünyayı yakından ilgilendiren olaylar gazetesinin sütunlarında geniş bir yer edinmiştir. 1905 Devriminin olaylarına ilişkin haberler ve Duma seçimleri de gazetede yer almıştır. Rusya’nın ezeli hasmı Osmanlı devleti ile ilgili çok sayıda makale ve haber yayımlanmıştır. Kars oblastında yaşanan ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkiler de gazete tarafından bir miktar işlenmiştir. Köylerde inşa edilen okullar, kiliseler; Tiflis-Kars-Sankamış demiryolunun inşası, etnik grupların iskânı, oblasttaki bayındırlık faaliyetleri gibi konular gazete yönetimince oldukça ilgi görmüştür.

Kaynakça

- Alakom, Rohat. *Kağızman: Kars’ın Tadı Tuzu*. İstanbul: Kağızman Belediyesi Yayınları, 2012.
- Alp, Alper. “Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi ‘Kars’”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1 (Nisan 2012): 89-102.

⁵⁷ “Telegrammı (Telgraflar)”, *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1917): 2-3.

⁵⁸ “Telegrammı (Telgraflar)”, *Kars*, No. 8, Salı (21 Şubat 1917): 2.

⁵⁹ *A.g.m.*, 2.

⁶⁰ *A.g.m.*, 2.

- “Ardaganskiy Uçastok (1886 g)”, <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/ardagan1886.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2021.
- Badem, Candan. “Çarlık Arşivleri Işığında Kağızman İlçesi (1878-1918)”, *Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu bildiriler kitabı*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2012.
- Badem, Candan. *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin, 1878-1918*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2018. İkinci Basım 2021.
- Boy, Arzu. “Gürcistan Arşiv Belgeleri Işığında Çarlık Rusya’sı Döneminde Kars Gazetesi Yazılarına Bir Bakış”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 36 (2019): 33-49.
- Esadze, B. S. *Oçerki Karsskoy Oblasti (Kars Oblastı Üzerine Yazılar)*. Kars: Tipografiya Karsskogo Oblastnogo Pravleniya, 1912.
- “Graf D. A. Milyutin”. *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 4.
- Haşimoğlu, Yasin. *Oltu Şura Hükümeti ve Yasin Haşimoğlu’nun Hatıraları*, haz. Erdal Aydoğan, Erzurum: Salkımsöğüt, 2013.
- Konak, İsmet. *Geçmişten Geleceğe Uzanan Köprü: Kars*. Ankara: Toplumsal Araştırma ve Özgün Düşün Derneği, 2020.
- “Mestnaya hronika (Yerel kronik)”. *Kars*, No. 3, Salı (17 Ocak 1912): 3.
- “Mestnaya hronika (Yerel kronik)”. *Kars*, No. 5, Salı (31 Ocak 1912): 3.
- “Mestnaya hronika (Yerel kronik)”. *Kars*, No. 29, Salı (17 Temmuz 1912): 5.
- “Na Balkanah (Balkanlar’da)”. *Kars*, No. 40, Salı (2 Ekim 1912): 4.
- “Naşi korrespondentı (Muhabirlerimiz)”, *Kars*, No. 11, Salı (13 Mart 1912): 5.
- “Naşi korrespondentı (Muhabirlerimiz)”, *Kars*, No. 13, Salı (27 Mart 1912): 4.
- “Natsional’ny put’ Rossii (Rusya’nın millî yolu)”, *Kars*, No. 41, Salı (9 Ekim 1912): 4.
- “Oçerki Karsskoy oblasti (Kars oblasti üzerine yazılar)”, *Kars*, No. 48, Salı (27 Kasım 1912): 4.
- “O naşih banyah (Hamamlarımız hakkında)”, *Kars*, No. 50, Salı (11 Aralık 1912): 4.
- “Otdel offitsialniy (Resmî kısım)”, *Kars*, No. 5, Salı (31 Ocak 1917): 1.
- “Otdel offitsialniy (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1912): 3.
- “Otdel offitsialniy (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 11, Salı (13 Mart 1912): 4.
- “Otdel offitsialniy (Gayri resmî kısım)”, *Kars*, No. 42, Salı (16 Ekim 1912): 4.
- “Ot ştaba verhovnogo glavno-komanduyuşçego (Başkomutanlık karargâhından haberler)”, *Kars*, No. 2, Çarşamba (11 Ocak 1917): 2.
- “Ot ştaba verhovnogo glavno-komanduyuşçego (Başkomutanlık karargâhından haberler)”, *Kars*, No. 5, Salı (31 Ocak 1917): 3.
- “Pis’mo v redaktsiyu (Editöre mektup)”, *Kars*, No. 4, Salı (23 Ocak 1917): 3.
- “Plevna - 1877”. *100 Bitir, Kotorie İzmenili Mir*, Moskva: Izdatel’stvo “De Agostini”, 2012.
- “Po voprosu o vodoprovode (Su tesisatı hakkında)”, *Kars*, No. 49, Salı (4 Aralık 1912): 5.
- “Pojertvovanie (Bağış)”, *Kars*, No. 32, Salı (7 Ağustos 1912): 4.
- “Po oblasti (Oblasttan haberler)”, *Kars*, No. 9, Salı (28 Şubat 1912): 4.
- “Prikazı po Karsskoy obl. (Kars oblasti üzerine emirler)”, *Kars*, No. 19, Salı (8 Mayıs 1912): 3.
- “Telegrammı (Telgraflar)”, *Kars*, No. 6, Salı (7 Şubat 1917): 2-3.
- “Telegrammı (Telgraflar)”, *Kars*, No. 8, Salı (21 Şubat 1917): 2.

Tepekaya, Muzaffer. “1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27 (Güz 2013): 33-61.

“Tsirkulyarı departamenta politsii g.g. gubernatoram (Polis departmanından valilere gönderilen genelgeler)”, *Kars*, No. 2, Salı (10 Ocak 1912): 2.

“Voyna na Balkanah (Balkanlar’da Savaş)”, *Kars*, No. 42, Salı (16 Ekim 1912): 6.

Vsepoddanneyşiy Otchet o Sostoyanii Karsskoy Oblasti za 1885 g. (Kars Oblastı’nın 1885 Yılındaki Durumu Hakkında Valilik Raporu). Kars: Tipografiya Kants. Voven. Gubernat. Karsskoy Obl., Arend. S. Polubatko, 1886.

Öz: Kars’ın çarlık idaresi altında kaldığı kırk yıllık dönem, Kars tarihinde özel bir dönemdir. Bu süreç, özellikle Osmanlı ve Rus yönetimlerini karşılaştırmak için bazı somut veriler sunmaktadır. Kars askeri valiliğinin yayımladığı *Kars* gazetesi, mevcut dönemi incelemek açısından göz önünde bulundurulması gereken başat kaynaklardan biridir. 1883-1917 yılları arasında resmî olarak yayımlanan gazete, hem Kars vilayetinde (oblastta) hem de Çarlık Rusya dışında meydana gelen gelişmeleri okuyucuya aktarmaktaydı. Bu makalede daha çok 1912 ve 1917 yıllarında çıkan sayılar esas alınarak bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Kars* gazetesi, Kars oblastı, Çarlık Rusya, Kafkasya, 1905 Devrimi, Birinci Dünya Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları

Kars Provincial Newspaper Under Russian Occupation (1883-1917)

Abstract: Kars remained under tsarist administration for forty years and this period is a special period in the history of the region. This period gives us some data for a comparison of the Ottoman and Russian rule. The newspaper *Kars*, as the official provincial newspaper of the Kars oblast from 1883 till 1917, is one of the main sources for the study of this period. The newspaper published news about both the oblast and the outside world. This article analyzes mainly issues from 1912 and 1917 for an evaluation of the newspaper.

Key words: *Kars* newspaper, Kars oblast, Russia, Caucasus, 1905 revolution, World War One, Turkish-Italian War, Balkan Wars.